

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

### Ερευνητικά δεδομένα και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις

#### *A. Οι μαρτυρίες των πηγών και των αρχαιολογικών ευρημάτων*

Παρά το γεγονός ότι οι Άντες απαντούν στις αφηγηματικές πηγές για σύντομο χρονικό διάστημα, φαίνεται αρκετά πιθανό ότι ο ιστορικός τους βίος καλύπτει μία περίοδο τεσσάρων περίπου αιώνων. Οι σημαντικότερες πηγές για την ιστορία τους είναι ο Προκόπιος και ο σύγχρονός του Ιορδάνης, οι οποίοι συνέγραψαν στα μέσα του 6ου αιώνα. Στο έργο του *Υπέρ τῶν πολέμων* ο Προκόπιος παραδίδει τις πρώτες εκτενείς εθνογραφικές μαρτυρίες για τους πρώιμους Σλάβους (*Σκλαβηνούς και Άντες*), στους οποίους αποδίδει κοινή καταγωγή. Επιπλέον, το έργο αποτελεί πηγή για τις εισβολές των Αντών από το 518 έως το 545/46 καθώς και τη συνθήκη που ακολούθησε εκείνο το έτος, με την οποία οι Άντες εντάχθηκαν ως υπόσπονδοι (φοιδεράτοι) στην υπηρεσία του Βυζαντίου. Αρκετά χρήσιμες είναι και οι μαρτυρίες του για τον γεωγραφικό χώρο της αντικής εγκατάστασης (οι οποίες συμπληρώνουν εκείνες του Ιορδάνη), τις σχέσεις μεταξύ Αντών και Σκλαβηνών, αλλά και την παρουσία Αντών μισθοφόρων ή φοιδεράτων στον βυζαντινό στρατό. Πληροφορίες για τις εισβολές των πρώιμων Σλάβων και των νομαδικών λαών κατέλιπε επίσης ο Προκόπιος στο έργο του *Ἄνεκδοτα*.

Ο πιθανόν γοτθικής καταγωγής Ιορδάνης, ιστορικός των Γότθων, συνέγραψε τα *Getica* το έτος 551, τα οποία θεωρούνται ως επιτομή μίας χαμένης *Γοτθικής Ιστορίας* του Κασσιόδωρου. Αν και οι μαρτυρίες του για τους πρώιμους Σλάβους είναι φτωχότερες συγκριτικά με του Προκόπιου, ο Ιορδάνης δίνει συγκεκριμένα όρια για την αντική εγκατάσταση

και ταυτόχρονα παραθέτει δύο αρκετά αμφιλεγόμενες μαρτυρίες: την ύπαρξη μίας αντικής ηγεμονίας με κεντρική εξουσία τον 4ο αιώνα καθώς και τη σύνδεση των Σκλαβηνών και των Αντών με τον αρχαίο λαό των Venethi. Αναφορά στις επιθέσεις στη Βαλκανική γίνεται και στο έργο του *Romana*, όπου ο Ιορδάνης επαναλαμβάνει το θέμα των «αμαρτιών των Ρωμαίων» για τις βαρβαρικές εισβολές.

Χρήσιμες πληροφορίες για τους Άντες απαντούν σε αρκετές ακόμη πηγές, οι οποίες συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για αυτούς κατά το δεύτερο ήμισυ του 6ου και τις αρχές του 7ου αιώνα. Από τις *Ιστορίες* του Αγαθία αντλούμε πληροφορίες για την παρουσία Αντών αξιωματικών στον βυζαντινό στρατό, ενώ ο Μένανδρος Προτήκτωρ καταγράφει τις διενέξεις τους με τους Αβάρους. Από το *Χρονικό* του Μιχαήλ Σύρου γνωρίζουμε την επίθεση των Αντών στους Σκλαβηνούς το 584 μετά από προτροπή των Βυζαντινών. Η τελευταία μαρτυρία για τους Άντες στις αφηγηματικές πηγές προέρχεται από τον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη και σχετίζεται με την επίθεση των Αβάρων εναντίον τους το 602. Τέλος, διεξοδικότερες συγκριτικά με τον Προκόπιο είναι οι εθνογραφικές μαρτυρίες για τους Σκλαβηνούς και τους Άντες στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού.<sup>1</sup>

Εκτός από τα παραπάνω, σειρά αφηγηματικών πηγών, νομικών έργων, επιστολών και επιγραφών καταγράφουν τον τίτλο *Άντικός* στην τιτλοφορία των βυζαντινών αυτοκρατόρων από το 533 έως το 612. Από την άλλη πλευρά, η εξέλιξη της ιστορίας και του πολιτισμού των Αντών διακρίνεται και μέσα από τα ευρήματα του πολιτισμού Πένκοβκα και τους θησαυρούς τύπου Μαρτίνοβκα που εντοπίστηκαν κυρίως στη ζώνη δάσους-στέπας της Ουκρανίας. Όπως θα δούμε παρακάτω, η προσέγγιση του αρχαιολογικού υλικού έδωσε το έναυσμα για τη διατύπωση ποικίλων θεωριών γύρω από την εθνική ταυτότητα των Αντών αλλά και την αναζήτηση προδρομικών πολιτισμών που συνδέονται με μεταγενέστερα κρατικά μορφώματα, όπως το ρωσικό κράτος του Κιέβου.

1 Για τις γραπτές πηγές γύρω από τους Άντες, βλ. Vernadsky 1939:56-57. Werner 1980:573-574. Brajchevs'kii 1991/2:122. Schramm 1995:168-169. Łukaszewicz 1998:129-130. Curta 1999:325' του ίδιου 2001:36-52. Shlosser 2003:75-82. Szmoniewski 2010:63-67. Gratsianskii 2012:27. Για τις βυζαντινές αφηγηματικές πηγές της περιόδου, βλ. Καρπόζηλος 1997:369-387, 432-448, 455-462, 475-510.

## ***B. Οι Άντες στη νεότερη και σύγχρονη ιστοριογραφία***

Από ιστοριογραφικής πλευράς, η ιστορία των Αντών εξετάζεται σε συνάρτηση με εκείνη των Σκλαβηνών και είναι συνήθως αποσπασματική. Στην πραγματικότητα, παρατηρεί κανείς ότι οι πρώτοι αποτελούν ένα συμπλήρωμα στην ιστορία των δεύτερων. Μία εύλογη ερμηνεία για αυτό είναι ότι οι Άντες χάθηκαν γρήγορα από τις γραπτές πηγές με αποτέλεσμα η ιστορία των πρώιμων Σλάβων να είναι συνυφασμένη με τους Σκλαβηνούς. Παρά το γεγονός ότι στις πηγές οι δύο λαοί εμφανίζονται ως όμοιοι και με κοινή (σλαβική) καταγωγή, ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα των ιστοριογραφικών αντιπαραθέσεων γύρω από τους Άντες επικεντρώνεται στον εθνικό τους χαρακτήρα. Αναφορικά με το διαρκώς διευρυνόμενο πεδίο έρευνας, η πραγμάτευση της ιστορίας και του πολιτισμού των Αντών παρατηρείται κατά κύριο λόγο στην Ουκρανία και τη Ρωσία, ενώ τις τρεις τελευταίες δεκαετίες έχουν εμφανιστεί αρκετές μελέτες για αυτούς σε πολλές ακόμη χώρες.

Η θεώρηση των Αντών ως Σλάβων μπορεί να χαρακτηριστεί ως «παραδοσιακή» άποψη και παρατηρείται στην ιστοριογραφία ήδη από τον 18ο αιώνα. Στο έργο του *Ιστορία του πολωνικού έθνους*, ο ποιητής και ιστορικός A. Naruszewicz τοποθέτησε τους Σκλαβηνούς, τους Άντες και τους Venethi του Ιορδάνη στον χώρο της Πολωνίας και τους θεώρησε προγόνους των Πολωνών.<sup>2</sup> Στα μέσα του 19ου αιώνα, ο Γερμανός φιλόλογος J.-K. Zeuss εξέλαβε τους Σκλαβηνούς ως Δυτικούς Σλάβους και τους Άντες ως μίξη Νότιων και Ανατολικών Σλάβων, μία διάκριση που, με διάφορες παραλλαγές, κατέστη αρκετά δημοφιλής στη συνέχεια.<sup>3</sup> Παρεμφερή άποψη διατύπωσε ταυτόχρονα για τους Άντες και ο P.-J. Šafarík, ο οποίος τους θεώρησε ως τον νότιο κλάδο των ανατολικών Σλάβων, αφήνοντας ωστόσο ανοικτό το ζήτημα για τη σλαβική προέλευση του ονόματός τους.<sup>4</sup>

Από το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα παρατηρείται έντονο ενδιαφέρον για τους Άντες στη Ρωσία, όπου, εκτός από την αποδοχή της σλαβικής τους καταγωγής, επιχειρήθηκε και η σύνδεσή τους με ορισμέ-

2 Naruszewicz 1837 (avart.):IX, 134. [Szmoniewski 2010:53](#).

3 Zeuss 1837:597, 604-605. [Szmoniewski 2010:53-54](#).

4 Šafarík 1837:459-464. [Szmoniewski 2010:54](#).

να φύλα γνωστά από το παλαιορωσικό *Χρονικό του Νέστορα* (Ούλιχοι, Τιβέρτσοι και Βιάτιτσοι).<sup>5</sup> Ταυτόχρονα όμως αναπτύχθηκε και μία άλλη θεωρία, η οποία εξακολουθεί να έχει απήχηση μεταξύ των ερευνητών, αυτή της ιρανικής (εκ των ιρανογενών του Καυκάσου) καταγωγής των Αντών. Τη θεωρία πρόβαλε αρχικά ο ιστορικός Α. Kunik, ο οποίος εξέλαβε τους Άντες ως ένα φύλο κιρκάσιας καταγωγής που υπέταξε τους Σλάβους και τους έδωσε το όνομά του.<sup>6</sup> Η θέση περί της κοιτίδας των Αντών στον Καύκασο αναπτύχθηκε περισσότερο από τον Δανό εθνογράφο Α. Olrik, ο οποίος μελέτησε τις κιρκάσιες λαϊκές παραδόσεις και παρατήρησε ομοιότητες ανάμεσα σε κιρκάσιους μύθους και στην περιγραφή του Ιορδάνη για τη σύγκρουση των Γότθων με τους Άντες.<sup>7</sup>

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και ο Σλοβένος εθνογράφος και ανθρωπολόγος Ν. Župančić, ο οποίος υποστήριξε την ιστορική συνέχεια μεταξύ των Αντών και του φύλου των *Andi*. Αυτό το φύλο εντάσσεται στη γλωσσική ομάδα των Lesghin (ανατολική ομάδα των καυκάσιων λαών στο νότιο Νταγκεστάν και το βορειοανατολικό Αζερμπαϊτζάν) και επιβίωσε κατά τον 20ο αιώνα στις πηγές του Κοϊσού ποταμού. Από τη συσχέτιση των δύο ονομάτων, ο Župančić υποστήριξε ότι οι Άντες, που μετακινήθηκαν από την περιοχή του Κουμπάν προς την Ουκρανία την εποχή της σαρματικής ή αλανικής μετανάστευσης, είχαν καυκάσια (κιρκάσια) καταγωγή. Μετέπειτα ο λαός τους αποτελούσε μίξη σλαβικών και καυκάσιων φύλων έως ότου τα τελευταία εκσλαβίστηκαν, γεγονός που δικαιολογεί τις κοινές αναφορές των πηγών του 6ου αιώνα στους Σκλαβηνούς και τους Άντες. Σε συνάρτηση με την καταγωγή τους, ο Župančić υποστήριξε την ιρανική ετυμολογία του ονόματος των Αντών. Ο ίδιος μελετητής θεώρησε ακόμη ότι οι πρώτες μαρτυρίες για τους Σλάβους του Κάτω Δούναβη προέρχονται από τον Ψευδοκαισάριο και ότι η απαρχή των σλαβικών επιθέσεων στις βυζαντινές επαρχίες χρονολογείται στο έτος 527.<sup>8</sup>

Την άποψη για την ιρανική καταγωγή των Αντών επεξεργάστηκαν και πρόβαλαν ακόμη περισσότερο οι G. Vernadsky και R. Werner. Στηριζόμε-

5 Sedov 1978:165. [Szmoniewski 2010:54](#).

6 Kunik και Rozen 1878:147.

7 Βλ. [Szmoniewski 2010:54-55](#), όπου και η συζήτηση για την πιθανή επίδραση του Ιορδάνη στις κιρκάσιες λαϊκές παραδόσεις. Οι σχετικοί μύθοι αποτέλεσαν αφορμή και για τη σύνδεση των Αντών με τους Κιρκάσιους. Βλ. σχετικά [Strumins'kyj 1979-1980:795](#).

8 Župančić 1932' του ίδιου 1961:101, 118. [Szmoniewski 2010:54-55](#). Βλ. επίσης Ditten 1976:83, υποσ. 47.

νος στις θέσεις των Kunik και Žuranić, ο Vernadsky θεώρησε τους Άντες ως Αλανούς και συγκέντρωσε όλες τις μαρτυρίες των πηγών με εθνωγνόμενα, τα οποία, κατά την άποψή του, δήλωναν τους Αλανούς. Η καταγραφή του αρχίζει με τους An-ts'ai των κινεζικών πηγών (140-127 π.Χ.), και φθάνει έως τους Iasy των μεσαιωνικών ρωσικών χρονικών. Η ετυμολογία του ονόματος των Αντών αναζητήθηκε στην -επίσης ιρανική- οσσετική γλώσσα, από το όνομα As (Αλανοί του βόρειου Καύκασου σε κινεζική πηγή του 14ου αιώνα), τους οποίους ο Vernadsky εξέλαβε ως προγόνους των Οσσέτιων. Ακολούθως, η ηγεμονία που σχημάτισαν αποτελούσε μίξη Ιρανών As και Σλάβων, στην οποία οι ιρανικής καταγωγής Άντες σταδιακά αφομοιώθηκαν.<sup>9</sup>

Στην οπτική του Werner, οι Άντες ήταν το δυτικότερο φύλο των Αλανών. Ο ίδιος, όπως και ο Vernadsky, αποδέχτηκε την ταύτιση των Αλανών με τους Άσιους του Στράβωνα.<sup>10</sup> Επίσης, προεκτείνοντας τη θέση του Vernadsky για την ταύτιση των υποτελών Σλάβων με τους Limigantes/Limig-antes και των κυρίαρχων Αλανών με τους Acaragantes/Acaragantes, φύλα ωστόσο που ο Αμμιανός Μαρκελλίνος αναφέρει στα μέσα του 4ου αιώνα ως σαρματικά (servi Sarmatae και Sarmatae liberi αντίστοιχα), ο Werner ταύτισε τους πρώτους με τους Ιάζικους και τους δεύτερους με τους Ροξολάνους. Τέλος, επεσήμανε ότι στον χώρο μεταξύ του Δον και του Δνειστερου, όπου αρχικά ζούσαν οι Σαρμάτες Ροξολάνοι, εισήλθαν μετέπειτα οι Αλανοί και αναμίχθηκαν με τους σλαβικούς πληθυσμούς. Με αυτό τον τρόπο, διαμορφώθηκε τον 6ο αιώνα στις νοτιορωσικές και ουκρανικές στέπες ένας πληθυσμός από Ιρανούς (Αλανούς) και Σλάβους που έφερε το αλανικό όνομα Άντες, ενώ σταδιακά το κυρίαρχο ιρανικό φύλο εκσλαβίστηκε από τους πολυπληθέστερους υπηκόους του.<sup>11</sup> Στηριζόμενοι επίσης στον Στράβωνα, άλλοι μελετητές ταυτίζουν τους Άντες με τους Αόρσους.<sup>12</sup>

9 Vernadsky Origins. Βλ. επίσης Sulimirski 1970:117, 155. Waldmüller, 1976:9-11. Werner 1980:583-584. Schenker 1996:9. Goehrke 1992:12. *Szmoniewski* 2010:55. Η ιρανική-οσσετική προέλευση του ονόματος των Αντών προβλήθηκε αρχικά από τον Miller 1903:8. Βλ. Werner, όπ. παραπάνω.

10 Στράβων, *Γεωγραφικά*, XI, 8.2: 260 (Σάκαι, Μασσαγέται): ἅπαντες δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νομάδες, μάλιστα δὲ γνώριμοι γεγονάσι τῶν νομάδων οἱ τοῦς Ἑλληνας ἀφελόμενοι τὴν Βακτριανήν, Ἄσιοι καὶ Πασσιανοὶ καὶ Τόχαροι καὶ Σακάραυλοι... Vernadsky 1939:61.

11 Werner 1980:584-590. *Szmoniewski* 2010:61-62.

12 Sulimirski 1970:155-156, 166-167, όπου και η παλαιότερη θεωρία για σαρματικές επιδράσεις στον πολωνικό χώρο.

Την άποψη για την αλανική ή σαρματική καταγωγή των Αντών, οι οποίοι συμβίωναν με σλαβικούς πληθυσμούς στον χώρο βόρεια της Μαύρης Θάλασσας, έχουν αποδεχθεί αρκετοί μελετητές.<sup>13</sup> Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και υποστηρικτές της σλαβικής καταγωγής των Αντών θεωρούν πιθανό το όνομα αυτού του λαού να έχει ιρανική προέλευση.<sup>14</sup> Η ετυμολογία του ονόματος των Αντών αναζητήθηκε επίσης στην ελληνική γλώσσα (από τη λέξη *ναύται*)<sup>15</sup> αλλά και στην παλαιοτουρκική (*σύμμαχοι, φίλοι*), ως αποδιδόμενο από τους Ούννους προς τους συμμάχους τους Άντες.<sup>16</sup>

Στο πλαίσιο διαμόρφωσης της ουκρανικής εθνικής ταυτότητας, επιχειρήθηκε στην ιστοριογραφία η σύνδεση των σύγχρονων Ουκρανών με τους Σλάβους Άντες. Η ιδέα αυτή θεμελιώθηκε στην τσαρική Ρωσία από τον Ουκρανό ιστορικό M. Hrushevs'kyi (1866-1934), ο οποίος υποστήριξε ότι οι Άντες ήταν οι πρόγονοι του νότιου κλάδου των Ανατολικών Σλάβων και κατά συνέπεια οι πρόγονοι των Ουκρανών.<sup>17</sup> Αρκετά αμφιλεγόμενες δείχνουν οι απόψεις του σλαβολόγου L. Niederle –συγγραφέα μίας δωδεκασελίδης μελέτης με θέμα τους Άντες– όχι τόσο για την κριτική των θέσεων του Hrushevs'kyi, αλλά για τη σύνδεση των Σλάβων Αντών αφενός με τους Walinana του Άραβα γεωγράφου al-Masudi τον 10ο αιώνα (τους οποίους ο Niederle τοποθετεί στη Βολυνία) και αφετέρου για την ταύτιση του Madzhak, ηγεμόνα των Walinana, με τον Σλάβο φύλαρχο Μουσώκιο. Ο τελευταίος μάλιστα είναι γνωστός από τον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη (ο οποίος όμως δεν τον αναφέρει ως Άντη) στον χώρο της νότιας Ρουμανίας.<sup>18</sup>

13 Dvornik 1949:280' του ίδιου 1956:23. Sulimirski 1970:24, 196. Waldmüller 1976:9-11. Wolfram 1988:252. Schramm 1995:172-175. Darden 2004:143-144. Schorkowitz 2000:576. Bubenok 2005/2:9-33. Βλ. επίσης Goehrke 1992:12. Szmoniewski 2010:55-56, 61.

14 Prikhodniuk 1998:77. Shchukin και Kazanski και Sharov 2006:152-153.

15 Bubenok 2006:22. Bubenok και Priimachenko 2011/5:25-36. Szmoniewski 2010:61.

16 Βλ. Županić 1932:338. Goehrke 1992:12. Shchukin και Kazanski και Sharov 2006:153. Gratsianskii 2012:30-31. Για την πιθανή ετυμολογία του ονόματος Άντες, βλ. επίσης Braichevs'kii 1991/2:123. Prikhodniuk 1991/2:134.

17 Hrushevs'kyi 1898:1-16. Strumins'kyj 1979-1980:795. Curta 2007:33. Szmoniewski 2010:56.

18 Niederle 1909' του ίδιου 1924:72-81. Braichevs'kii 1953/2:23. Werner 1980:581-582. Szmoniewski 2010:56. Για τον Μουσώκιο βλ. παρακάτω, υποσ. 247. Για την ταύτιση του Madzhak στον al-Masudi με διάφορα ιστορικά πρόσωπα (Μιέσκο Α', Μουσώκιο, Μεζάμυρο, Καρλομάγνο κ.ά.) καθώς και του ονόματος Walinana με τη Βολυνία, βλ. Mishin 2002:62, 65-68. Για την ταύτιση του Μουσώκιου με τον βασιλιά των Αντών Boz βλ. Waldmüller, 1976:145 υποσ. 126.

Υπό την επίδραση της μαρξιστικής σκέψης του γλωσσολόγου και φιλόλογου Ν. Ι. Marr, ο οποίος απέδιδε τις γλωσσικές μεταβολές σε κοινωνικά φαινόμενα (αντίστοιχα με τις μεταβολές στον τρόπο παραγωγής), αλλά και στο πλαίσιο αναδιαμόρφωσης της εθνικής ρωσικής ιστορίας, μία νέα γενιά ερευνητών (Ν. S. Derzhavin, Β. Α. Rybakov, Ρ. Ν. Tret'iakov, Α. D. Udal'tson κ.ά.) έδωσε σημαντική ώθηση στη μελέτη των Αντών κυρίως κατά τη μεταπολεμική περίοδο.<sup>19</sup> Για τον Derzhavin οι Άντες ήταν πρόγονοι των Ρώσων του Κιέβου και στα μέσα του βου αιώνα, μετά τη διάσπαση των Venethi, αποτελούσαν το σύνολο των Ανατολικών Σλάβων, ενώ οι Σκλαβηνοί των Δυτικών. Ταυτόχρονα, διέκρινε στα ευρήματα του βου και του 7ου αιώνα έναν «αντικό πολιτισμό» ενώ στους ίδιους τους Άντες τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των Σκυθών και των Ανατολικών Σλάβων.<sup>20</sup> Παρόμοια, ο Rybakov, υποστηρικτής της αδιάσπαστης πολιτισμικής συνέχειας από την προϊστορία έως τους Ρώσους του Κιέβου, εξέλαβε τους Άντες ως προγόνους των τελευταίων και συνέδεσε με αυτούς τις λεγόμενες «αντικές αρχαιότητες».<sup>21</sup>

Στην οπτική του Tret'iakov οι Άντες ήταν πρόγονοι των ρωσικών φύλων ενώ το όνομά τους αντικαταστάθηκε από εκείνο των Ρως ως δηλωτικό των Ανατολικών Σλάβων. Ανάμεσα στους τελευταίους, οι Άντες ήταν για τον Tret'iakov ανώτεροι πολιτισμικά. Ακόμη, αμφισβήτησε τις απόψεις του Hrushevs'kyi με το επιχείρημα ότι δημιουργούσαν έναν τεχνητό διαχωρισμό μεταξύ Ρώσων και Ουκρανών. Από την άλλη πλευρά, ο Udal'tson, αν και θεώρησε επίσης τους Άντες ως προγόνους του ρωσικού κράτους του Κιέβου, πίστευε ότι αυτοί ήταν αρχικά ένα σύνολο διαφορετικών φύλων (Σλάβοι, Σπόροι, Κάρποι, Κοστοβόκοι, Ροξολάνοι και Αλανο-Σαρμάτες) οι οποίοι απέκτησαν εθνική ταυτότητα κατά τις συγκρούσεις με τους Γότθους τον 4ο αιώνα.<sup>22</sup>

19 [Curta 2002:207-210](#). [Szmoniewski 2010:56-57](#).

20 Derzhavin 1948:9-21. Werner 1980:582-583. Για τις θέσεις του Derzhavin, βλ. επίσης [Curta 2001β:368-369](#).

21 Τον όρο εισήγαγε πρώτος ο Α. Α. Spitsyn (1928:492-495) για τους θησαυρούς από αργυρά και χάλκινα αντικείμενα που χρονολογούνται στον 6ο και 7ο αιώνα. (βλ. Κεφάλαιο Τέταρτο, Ε).

22 Rybakov 1939/1:319-337' του ίδιου 1948:75-90. Tret'iakov 1948:111-113. Udal'tson 1947/6-7:3-13. Βλ. επίσης Waldmüller, 1976:421. Sedov 1978:165. Braichevs'kii 1991/2:123. Goehrke 1992:151. [Curta 2001β:369' του ίδιου 2007:32-33](#). [Schorkowitz 2000:575](#). [Szmoniewski 2010:57, 79](#).

Σημαντικό ζήτημα για την πολιτισμική ταυτότητα των Αντών υπήρξε η σύνδεσή τους κατά τη σταλινική περίοδο με τον πολιτισμό Τσέρνιαχοβ, ο οποίος αποδίδεται κατά κανόνα στους Γότθους (περ. 250-450 μ.Χ.). Ουκρανοί κυρίως αρχαιολόγοι πρόβαλαν την ιδέα ότι ο Τσέρνιαχοβ ήταν σλαβικός και εκτεινόταν χρονικά έως τον 6ο ή ακόμη και τον 8ο αιώνα, προκειμένου να συμπεριλάβουν σε αυτόν τους Άντες ή και τους Σκλαβηνούς. Κατ'επέκταση, υποστηρίχθηκε για αρκετές δεκαετίες ότι ο Τσέρνιαχοβ ήταν η βάση για την ανάπτυξη του πολιτισμού Πένκοβκα, άποψη που σήμερα έχει υποχωρήσει σημαντικά.<sup>23</sup> Αναφορικά με τον τελευταίο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, όταν ήλθαν στο φως τα πρώτα ευρήματα του Πένκοβκα (βλ. Κεφάλαιο Τέταρτο), το ενδιαφέρον των μελετητών στράφηκε προς τη σχέση του με τους Άντες. Σε αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν αρχικά οι D. T. Berezovets και M. I. Braichevs'kii. Ο πρώτος απέδωσε το υλικό του Πένκοβκα στους Ανατολικούς Σλάβους, και ως ενδιαμέσο στάδιο από τον πολιτισμό του Τσέρνιαχοβ στους Ρώσους του Κιέβου (μεταξύ 5ου και 9ου αιώνα), ενώ ο δεύτερος θεώρησε ως αντίστοιχο συνεκτικό κρίκο τις λεγόμενες «αντικές αρχαιότητες» του 6ου και 7ου αιώνα.<sup>24</sup> Κατά κανόνα ο Πένκοβκα εκλαμβάνεται ως σλαβικός πολιτισμός, δίπλα σε άλλους σύγχρονους του σλαβικούς που εμφανίστηκαν στον χώρο της Ανατολικής Ευρώπης.<sup>25</sup>

Εκτός από την πραγματέυση του αρχαιολογικού υλικού, το έργο του Braichevs'kii έχει και ιστορικές παραμέτρους. Σε μία από τις μελέτες του, λαμβάνοντας υπόψη τις πολιτικές, πολιτισμικές και κοινωνικές μεταβολές, κατέταξε την ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης μεταξύ των ετών 106 και 965 σε δέκα φάσεις και συνέδεσε τέσσερις από αυτές με την «αντική αυτοκρατορία». Η τελευταία δημιουργήθηκε κατά την τρίτη φάση (270-375), γνώρισε την άνοδό της κατά την τέταρτη (375-451), έφθασε στο απόγειό της στην πέμπτη (451-568) και παρήκμασε στην έκτη (568-635). Ωστόσο, όπως και άλλοι Ουκρανοί αρχαιολόγοι, ο Braichevs'kii πίστευε ότι οι παραδόσεις του Τσέρνιαχοβ επιβίωσαν έως

23 Βλ. σχετικά Werner 1971:245-246. Braichevs'kii 1991/2:126-127. Matsinskii 1974:66-67. Goehrke 1992:14, 16, 70. Prikhodniuk 1994:171-172 υποσ. 64' του ιδίου 1998:14, 19-20. Curta 2001β:369-370' του ιδίου 2007:33. Szmoniewski 2010:57. Για τον πολιτισμό Τσέρνιαχοβ και τις επιδράσεις του στον Πένκοβκα, βλ. επίσης Κεφάλαιο Τέταρτο, Α.

24 Berezovets 1963. Braichevs'kii 1950/4' του ιδίου 1991/2. Szmoniewski 2010:57-59.

25 Prikhodniuk 1998:13-14, 76. Darden 2004:150. Βλ. επίσης διεξοδικότερα Κεφάλαιο Τέταρτο, Α.



και την έβδομη φάση (635-744).<sup>26</sup> Αρκετά αξιόλογη, αλλά και αμφιλεγόμενη για τα συμπεράσματά της, είναι και η μελέτη του για τους Άντες στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού. Εξετάζοντας τις σχετικές μαρτυρίες των βυζαντινών πηγών του βου αιώνα αλλά και ορισμένες πολιτισμικές παραμέτρους, ο Braichevs'kii διατύπωσε την άποψη ότι οι Άντες στο *Στρατηγικόν* δεν είναι ταυτόσημοι με εκείνους του Προκόπιου, του Μένανδρου Προτήκτορα και του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη.<sup>27</sup>

Παρεμφερείς απόψεις με τις παραπάνω διατύπωσε στη Ρωσία ο V. V. Sedov, ο οποίος υποστήριξε ότι οι Άντες ήταν μία ομάδα των Ανατολικών Σλάβων που διαμορφώθηκε πολιτισμικά στη βάση του Τσέρνιαχοβ μαζί με κάποια ιρανικά στοιχεία. Θεώρησε επίσης ότι το ιρανικό όνομα των Αντών οφείλεται στη συμβίωση των Σλάβων με ιρανόφωνους (οι οποίοι σταδιακά εκσλαβίστηκαν) μέσα στις κοινότητες του πολιτισμού Τσέρνιαχοβ και ότι οι ισχυρές επιδράσεις από τη στέπα στους Σλάβους προέρχονταν αρχικά από τους Αλανούς και μετέπειτα από τους Τούρκους.<sup>28</sup> Διαφορετική ήταν η προσέγγιση του M. I. Artamonov, σύμφωνα με τον οποίο η κεραμική που εντοπίστηκε στον οικισμό Πένκοβκα, τα ευρήματα του οχυρού Παστίρσκ (Pastyrs'ke) καθώς και οι «αντικές αρχαιότητες» αποτελούσαν τμήματα του *πολιτισμού Μαρτίνοβκα*. Τον πολιτισμό αυτό οριοθέτησε στον χώρο της στέπας και του δάσους-στέπας μεταξύ του Κάτω Δούναβη και του Δνείπερου και τον απέδωσε στους νομαδικούς πληθυσμούς που είχαν ως διοικητικό κέντρο το οχυρό του Παστίρσκ.<sup>29</sup>

Επιστρέφοντας στις μελέτες των ιστορικών, το ζήτημα του Ψευδοχιλβούδιου στον Προκόπιο προσέγγισε ο G. Litavrin,<sup>30</sup> ενώ τη διεξοδική καταγραφή των πηγών όπου απαντά ο τίτλος *Άντικός* στους βυζαντινούς αυτοκράτορες επιχείρησε ο A. Ivanov.<sup>31</sup> Οι πιο πρόσφατες σχετικά με τους Άντες μελέτες ανήκουν στον M. V. Gratsianskii, ο οποίος τάσσεται υπέρ του σλαβικού έτυμου τόσο του συγκεκριμένου εθνωνύμιου όσο και εκείνου των Βιάτιτσοι, και της προέλευσής τους

26 Braichevs'kii 1991/2:127-128' του ίδιου 1994/3:ιδιάττερα 15-16. Szmoniewski 2010:59.

27 Braichevs'kii 1953/2.

28 Sedov 1974/1' του ίδιου 1978' του ίδιου 1997:142, 148. Βλ. επίσης Goehrke 1992:16. Szmoniewski 2010:59-60.

29 Artamonov 1974/1' του ίδιου 1990/3. Szmoniewski 2010:58. Το όρο *πολιτισμός Μαρτίνοβκα* εισήγαγε ο N. Fettich (1951:131-133).

30 Litavrin 1986.

31 Ivanov, Titulatura.

από το όνομα των Venethi (βλ. Κεφάλαιο Πρώτο).<sup>32</sup>

Ο συστηματικότερος μελετητής των Αντών ήταν ο Ουκρανός αρχαιολόγος Ο. Μ. Prikhodniuk, ο οποίος, μεταξύ άλλων, συνέγραψε μία μονογραφία για τον πολιτισμό Πένκοβκα. Ο Prikhodniuk επιχείρησε στο έργο του να τεκμηριώσει τον σλαβικό χαρακτήρα των Αντών και του πολιτισμού τους, αναζήτησε τις επαφές τους με άλλους πολιτισμούς (Βυζάντιο, στέπα κ.ά.) και αποδέχτηκε τη θεωρία του Braichevs'kii για μία μεγάλη αντική πολιτική ενότητα, όχι όμως υπό την έννοια της «αυτοκρατορίας». Ακολούθησε επίσης τη θεωρία του Hrushevs'kyi, ότι οι Άντες ήταν οι πρόγονοι των Ουκρανών καθώς και ότι στην αντική πολιτική ένωση ζούσαν οι πρόγονοι των γνωστών από το *Χρονικό του Νέστορα* φύλων (Πολιάνοι, Δερεβλιάνοι, Σεβεριάνοι κ.ά.) τα οποία διαμόρφωσαν αργότερα το ρωσικό κράτος του Κιέβου.<sup>33</sup> Σημαντικές ακόμη συμβολές στην εξέταση των Αντών ή των «αντικών αρχαιοτήτων» στην Ουκρανία διακρίνονται στο έργο των V. D. Baran,<sup>34</sup> Ο. Α. Shcheglova,<sup>35</sup> V. M. Goriunova<sup>36</sup> και ιδιαίτερα της G. F. Korzukhina,<sup>37</sup> η οποία συντάξε έναν αναλυτικό κατάλογο των σχετικών ευρημάτων.

Εκτός της Ρωσίας και της Ουκρανίας, η επιστημονική παραγωγή σχετικά με τους Άντες παρατηρείται σήμερα σε όλο και περισσότερες χώρες και ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί μέρος αυτής. Στη Μολδαβία, χώρα με πολλά ευρήματα του πολιτισμού Πένκοβκα, ξεχωρίζει το έργο του αρχαιολόγου I. Corman. Ακολουθώντας κυρίως τις θέσεις του Vernadsky, ο Corman υποστήριξε ότι στα μέσα του 5ου αιώνα οι Άντες αποτελούσαν μία ένωση διαφόρων φύλων υπό την κυριαρχία των Αλανών. Μετά την κατάλυση του ουννικού βασιλείου αλλά και τη μετακίνηση των Οστρογόθων, οι Άντες, καθοδηγούμενοι από μία αριστοκρατία ιρανικής καταγωγής, κυριάρχησαν στην περιοχή μεταξύ των Καρπαθίων και του Δνειστερου ενώ οι *Σκλαβηνοί* άρχισαν να εισδύουν εκεί στις αρχές του 6ου αιώνα. Στις θέσεις του Corman ωστόσο

32 Gratsianskii 2012' του ίδιου: 2014. Για τη συσχέτιση των εθνωνύμων Άντες και Venethi ή Άντες και Πολιάνοι βλ. επίσης Braichevs'kii 1991/2:123, 127-128.

33 Αναφορικά με το πλούσιο έργο του βλ. ενδεικτικά: Prikhodniuk, 1991/2' του ίδιου 1997' του ίδιου 1998. Szmoniewski 2010: 60.

34 Baran 1997' του ίδιου 1998/1.

35 Shcheglova 1990' της ίδιας 1999/5.

36 Goriunova 1992.

37 Korzukhina 1996. Βλ. επίσης Szmoniewski 2008α:265-266' του ίδιου 2010:80-81.

επισημάνθηκαν πολιτικά κίνητρα, όπως η πρόθεση να αντικρούσει την άποψη ορισμένων ρωσικής καταγωγής αρχαιολόγων στη Μολδαβία, ότι οι παλαιότεροι κάτοικοι της χώρας ήταν οι σλαβόφωνοι Άντες και όχι λατινόφωνοι πληθυσμοί.<sup>38</sup>

Μεγάλο ενδιαφέρον για τους Άντες υπήρξε και στις βαλκανικές χώρες, ιδιαίτερα στη Ρουμανία, με επίκεντρο τις επιδρομές, εγκαταστάσεις και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που σχετίζονται με τον πολιτισμό Πένκοβκα ή τον *Irotesti-Cindești-Ciurel* (βλ. Κεφάλαιο Τέταρτο, Δ). Αξιόλογο, μεταξύ άλλων, είναι το έργο των M. Comşa<sup>39</sup> και D. Gh. Teodor.<sup>40</sup> Στη Βουλγαρία ο Ch. Bonev πραγματεύτηκε με συνοπτικό τρόπο τις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Άντες, η μελέτη του ωστόσο αφορά κυρίως στις επιδρομές και στις συνθήκες και δεν επεκτείνεται στις πολιτισμικές επαφές.<sup>41</sup> Ορισμένοι αρχαιολόγοι επίσης, όπως η S. Angelova,<sup>42</sup> συνέδεσαν με τους Άντες μέρος από τα πιο πρώιμα σλαβικά ευρήματα στον βουλγαρικό χώρο (κεραμική και περόνες).

Στη Γαλλία πολύ σημαντικό έργο για τους γερμανικούς λαούς και τους πρώιμους Σλάβους έχει παρουσιάσει ο M. Kazanski. Στις μελέτες του οι Άντες εξετάζονται αφενός στο πλαίσιο των πολιτισμικών μεταβολών που επέφερε η ουννική εισβολή του 375 και αφετέρου σε συνάρτηση με το ακανθώδες ζήτημα των *Venethi*.<sup>43</sup> Στη Γερμανία ειδικό ενδιαφέρον για τους Άντες έδειξαν οι R. Werner και G. Schramm,<sup>44</sup> ενώ στην Αυστρία εκδόθηκε από τους D. Kidd και L. V. Pekarskaia ένας συλλογικός τόμος για τον θησαυρό της Μαρτίνοβκα με συμβολές γύρω από ζητήματα που σχετίζονται με την προέλευση και τις ευρύτερες γεωγραφικά αναλογίες των ευρημάτων.<sup>45</sup>

Στην Πολωνία ο B. Szmoniewski συνέταξε μία μελέτη για τους Άντες στον συλλογικό τόμο *Neglected Barbarians*, η οποία αποτελεί ιδιαίτερα

38 Corman 1993' του ίδιου 1996. Szmoniewski 2010:61.

39 Comşa 1974' της ίδιας, 1999.

40 Teodor 1980. Βλ. επίσης *Curta 2001β*:373-375.

41 Bonev 1983.

42 Angelova 1970. Angelova και Doncheva-Petkova 1992. Angelova και Koleva 1995. Szmoniewski 2010:62. Για τα ευρήματα τύπου Πένκοβκα και Κόρτσακ-Πράγας στη Βουλγαρία βλ. επίσης Milchev 1980. *Curta 2001β*:372-373. Szmoniewski 2010:62.

43 Βλ. κυρίως Shchukin και Kazanski και Sharov 2006.

44 Βλ. παραπάνω, υποσ. 11. Schramm 1995.

45 Βλ. *Martynovka*.

χρήσιμη συμβολή στα ερευνητικά δεδομένα του ζητήματος. Σύμφωνα με τον ίδιο, το έργο του για τους Άντες συνίσταται «στην τυπολογική ανάλυση των αντικειμένων από τους θησαυρούς και στη σύγκριση των αποτελεσμάτων με σύγχρονες τους πολιτισμικές παραδόσεις». Στα συμπεράσματα της μελέτης του επίσης επισημαίνει ότι υπήρχε «μία σύνθετη πολιτική πραγματικότητα πίσω από το φαινόμενο της ύστερης Αρχαιότητας που οι βυζαντινοί συγγραφείς ονόμαζαν Άντες».<sup>46</sup> Η θέση του Szmoniewski προσιδιάζει σε εκείνη που διατύπωσε ο F. Curta στη μονογραφία του για τους Σλάβους του Κάτω Δούναβη. Σύμφωνα με τον Curta, το όνομα Σλάβοι ήταν ένας όρος-ομπρέλλα για λαούς βόρεια του Δούναβη (μεταξύ των οποίων και οι Άντες), ο οποίος αποδόθηκε από τους βυζαντινούς συγγραφείς όχι με στενά εθνικά κριτήρια, αλλά στη βάση πολιτικών, στρατιωτικών και πολιτισμικών δεδομένων.<sup>47</sup>

Το πολύπλευρο έργο του F. Curta για τους πρώιμους Σλάβους (βλ. Βιβλιογραφία) καλύπτει σε μεγάλο βαθμό το ενδιαφέρον για τους Άντες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο ίδιος αποδέχεται τη θέση ότι οι Άντες ήταν μία νομαδική άρχουσα τάξη που εξουσίαζε έναν εγκατεστημένο πληθυσμό.<sup>48</sup> Στον Καναδά εμφανίστηκε η τρίτη θεωρία για την καταγωγή των Αντών από τον B. Strumins'kyj, η οποία όμως δεν έτυχε αποδοχής από την έρευνα. Ο Strumins'kyj υποστήριξε τη γοτθική καταγωγή των Αντών (ότι ήταν πρόγονοι των Γόθων της Κριμαίας) και θεώρησε ότι όλα τα σωζόμενα αντικείμενα ανθρωπινά (Boz, Χιλβούδιος, Δαβραγέζας, Μεζάμηρος, Ιδαρίζιος, Κελάγαστος) έχουν γερμανικό/γοτθικό έτυμο.<sup>49</sup> Στην Ελλάδα τέλος, τα ερευνητικά δεδομένα για τους Άντες είναι πενιχρά. Ανατρέχοντας σε ειδικότερες προσεγγίσεις, διακρίνουμε τη συγκριτική εξέταση ευρημάτων στον ελλαδικό χώρο με τις λεγόμενες «αντικές αρχαιότητες»,<sup>50</sup> καθώς και μία μελέτη για τη συνθήκη του Βυζαντίου με τους Άντες το 545/46.<sup>51</sup>

46 Szmoniewski 2010. Βλ. επίσης τις μελέτες του στη Βιβλιογραφία.

47 Curta 2001:346-350.

48 Curta 2008:176.

49 Strumins'kyj 1979-1980. Goehrke 1992:12. Szmoniewski 2010:60-61. Για το ζήτημα της αντικής καταγωγής του Χιλβούδιου βλ. Κεφάλαιο Τρίτο, Γ.

50 Βλ. Πούλου-Παπαδημητρίου 2002. Katsougiannopoulou 2009.

51 Kardaras 2010. Υπό μορφή περίληψης επίσης απαντά μία μελέτη για την πιθανή αντική καταγωγή σλαβικών φύλων στον βορειοελλαδικό χώρο (Malingoudis 1986).